

Пуковник правне службе др **ВУКО ГОЦЕ-ГУЧЕТИЋ**

БОМБАРДОВАЊЕ ПО МЕЂУНАРОДНОМ РАТНОМ ПРАВУ

Иако је суштина рата у употреби силе и примјени принудних мјера помоћу којих свака зараћена страна настоји да наметне своју вољу другој, ипак се та примјена силе не одвија неограничено и не-регулисано. Постоје извјесна — иако доста оскудна — правила међународног ратног права која и у рату регулишу права и дужности зараћених страна, па и ограничавају вођење рата. Склапањем међународних уговора или путем обичаја — државе пристају на таква ограничења вођења рата у првом реду зато што од тога имају користи. Вођење ничим ограниченог рата наноси, истина, противнику тешке губитке и разарања како на војним тако и на невојним објектима, али може да има за посљедицу да противник примјењује исти начин ратовања. Војно умење састоји се у томе да се одговарајуће снаге употребе на правом мјесту, у право вријеме, и да се противник побједи уз најмање могуће жртве. Употреба оружаних снага против невојних, односно са војне тачке гледишта мање важних циљева, доводи до повећања окрутности рата, повећања противничких, али и властитих губитака, а при томе све то не може одлучујуће утицати на коначан исход рата. Међународно ратно право има за циљ да спријечи војнички некорисна дјела која су очито нехумана. Оно почива на поставци да зараћеним странама забрани све оне мјере које су активне, а са становишта коначног циља рата сувишне. Све остале војне мјере и акције које су неопходне да се рат успјешно оконча маколико нехумане биле, у принципу се не забрањују. Даље се у хуманизацији рата — реално гледајући — не може ићи.

С обзиром на то да је суштина ратног права у томе да се ограниче оне страхоте рата које су војнички некорисне или несразмјерне са могућим бројем жртава, а које не могу умањити могућност побједе, није било тешко на међународном плану у области ратног права постићи споразум у погледу регулисања оних питања која нису могла битно утицати на коначан исход рата. То су, на примјер, питања хуманитарног карактера, као што су одредбе о заштити рањеника, болесника, ратних заробљеника и т.сл. Исто тако је било могућно постићи компромисан споразум о начину регулисања режима окупације, односно права и дужности окупатора према становништву и становништва према окупатору. Регулисањем тих питања налажу се зараће-

нима веће дужности, већи трошкови, али она не прејудицирају коначан исход рата.

По питању средстава и начина ратовања ствар стоји другојачије. Средства ратовања, тј. оружја и оруђа којима се једна армија у одређеном периоду служи, и начин извођења ратних операција — тј. тактичке и стрателгиске концепције, одлучујући су фактор за коначан исхода рата. Одреди се извјесних оружја или извјесног начина ратовања било је државама одувијек доста тешко. Ипак, крајем XIX и почетком XX стољећа, државе су лакше пристајале на усавршавање таквих забрана с обзиром на релативну неразвијеност, а самим тим и неефикасност неких ондашњих начина и средстава ратовања. Већина забрана, у односу на средства и начин ратовања, потиче из тог периода.

Тако је Хашки правилник о законима и обичајима рата на копну из 1907 године још увијек један од основних докумената по низу питања из ратног права, па и по питању извјесних начина бомбардовања (да ли су дозвољени или забрањени). Хашки правилник просуђује бомбардовања у копненом рату првенствено по критерију је ли неко мјесто брањено или није. Члан 25 Хашког правилника забрањује нападати или бомбардовати, било којим средствима, небрањене градове, села, насеља и зграде. Из тога се закључује да је дозвољено бомбардовати само брањена мјеста. Пракса под појмом „брањена мјеста“ подразумева: тврђаве или утврђена мјеста, градове или мјеста која су окружена припремљеним одбранбеним положајима, мјеста која су запосјела борачке јединице или кроз која оне пролазе.

У вријеме кад је Хашки правилник донесен главни циљ бомбардовања био је сломити отпор браниоца неког мјеста (тврђаве, утврђеног положаја) које је требало заузети. Циљ бомбардовања није био уништење војних објеката. У то вријеме артиљериска оружја била су још несавршена, веома малог домета, те нису могла остварити систематско уништење војних објеката. Авијације није такорећи ни било. Главно је било сломити отпор браниоца утврђеног мјеста, а то се постизало бомбардовањем мјеста као цјелине, не правећи разлику између војних и цивилних објеката и грађанског становништва брањеног мјеста.

Ипак, и у то вријеме уз појам брањеног или небрањеног мјеста (који претставља основни критериј да ли је дозвољено или забрањено бомбардовати га) јавља се и појам војног објекта. Девета хашка конвенција из 1907 године која регулише бомбардовање поморских снага у рату, дозвољава (чл. 2) ратним бродовима да могу и у небрањеним мјестима бомбардовати војне објекте (утврђења, војна или морнаричка постројења, складишта оружја, ратни материјал, радионице и уређаје који се могу користити за војне потребе).

Развитак артиљериских оруђа, као и пракса Првог и Другог свјетског рата, прегазили су одредбу Хашког правилника која дозвољава бомбардовање само брањених мјеста. У Првом и Другом свјетском рату се то да ли је бомбардовање дозвољено или није не про-

суђује само по критерију брањеног односно небрањеног мјеста већ се тај критериј надопуњује појмом војног објекта, који налазимо већ у IX хашкој конвенцији, гдје се ограничава само на поморски рат. Доктрина је оправдала такав еволутивни развој праксе и почела разликовати бомбардовање које служи освајању (*bombardements d'occupation*) од бомбардовања које служи уништењу непријатељског ратног потенцијала (*bombardements de destruction*). Данас се сматра да се забрана бомбардовања из Хашког правилника односи само на бомбардовања која имају за циљ освајање брањеног мјеста, а не и на она којима је циљ уништење ратног потенцијала непријатеља. Данас је опште усвојено правило праксе да се сви војни објекти, без обзира на то гдје се налазили, могу бомбардовати. Од наведене одредбе Хашког правилника остало је само то да се брањена мјеста смеју бомбардовати у цјелини, не правећи разлику између војних и невојних објеката.

Томе треба још додати да је појам војног објекта данас веома широко одређен, да обухвата најразличитије ствари и да има тенденцију да се стално шири. Појам војног објекта дат је први пут у чл. 2 IX хашке конвенције за поморски рат. Међутим, данас је тај појам неупоредиво шири. Данас војни објект претстављају у првом реду сва лица која управљају ратом и народном одбраном (претсједник државе или суверен, чланови владе итд.), затим припадници редовних оружаних снага и сви они који су са тим снагама изједначени (партизанске јединице итд.). Војним објектима се сматрају и сви они појединци који на овај или онај начин учествују у непријатељствима, а немају статус припадника редовних оружаних снага (шпијуни, саботери, диверзанти итд.). Војни објект чине и сви предмети и ствари које су намјењене војној употреби, као што су утврђења, луке, аеродроми, све војне зграде, коњи и друге животиње које служе армиским потребама, муниција, униформе, индустриски објекти који производе ратни материјал и т. сл. Војним објектима се сматрају и сви предмети који већ служе или ће тек служити (напримјер, након обраде) искључиво у војне сврхе, или истодобно и у војне и у мирнодопске сврхе, као што су: индустриски објекти који производе разну робу коју користи армија, сировине, нарочито челик, гвожђе и остали метали, гориво као што су бензин, нафта, петролеј и рудници и извори који те сировине и горива садрже. Надаље, војни објект претстављају: електричне централе, бране и други извори енергије, радиостанице, телефонски и телеграфски и други телекомуникациски уређаји, путеви, канали, мостови, тунели, као и све жељезничке пруге, укључујући и жељезничке станице којима се директно или индиректно служи армија. Војни објект претстављају и опитни центри и центри за научна истраживања, намењени војним потребама. Неке велике силе у својим упутствима за примјену Међународног ратног права, намјењеним оружаним снагама, третирају као војни објект и жетву, те њено затровавање, као и изазивање суша, поплава и сл. (метеоролошки рат) сматрају дозвољеним начином вођења рата. Уоп-

ште, данас поједине земље, у дефиницији војног објекта, иду тако далеко да му дају негативну дефиницију по којој све претставља војни објект сем предмета, ствари и лица који су изричито изузети (цивилно становништво, санитет, културна добра, добра неутралних држава, отворени градови итд.).

Сем појма небрањеног мјеста (града) у ратном праву се развио и појам отвореног града. Док је у небрањеном мјесту дозвољено бомбардовати војне објекте, отворени град — ако је као такав проглашен и признат — ужива апсолутну заштиту. Али зато један град може добити статус отвореног града једино по пристанку супротне зараћене стране. Једнострана изјава једне зараћене стране којом проглашава неки град отвореним није довољна, као што то показују примјери Београда, Рима, Маниле итд. током Другог свјетског рата. Јуна 1940 године Париз и сви француски градови су проглашени отвореним. Априла 1941 године, Београд, Загреб и Љубљана су проглашени отвореним градом. Изјаве о проглашењу наведених градова отвореним дате су једнострано и друга зараћена страна их није поштовала. Да би град био проглашен отвореним, пракса Другог свјетског рата постављала је извјесне услове. У првом реду такав град не смије бити брањен. Затим је потребно извршити његову демилитаризацију, тј. у њему се не смију налазити војне снаге, војни објекти, кроз њега не смију пролазити војни транспорти, његова индустриска и привредна постројења морају прекинути производњу у војне сврхе. Надаље, за признање својства отвореног града по правилу се захтјева контрола како се постављени услови испуњавају. Ту контролу могу вршити претставници друге зараћене стране или нека неутрална држава. Међутим, осим наведених услова, могу се поставити и други. Својство „отвореног града“ стиче се споразумом зараћених страна, па и услови за закључење тога споразума овисе од самих зараћених страна.¹⁾

Код бомбардовања војних објеката може се као принцип ратног права поставити начело да се војни објект може бомбардовати без обзира на то гдје се налазио и какве је штете по цивилно становништво такво бомбардовање имало. Важан војни објект мора бити уништен, без обзира на то хоће ли том приликом страдати и околно цивилно становништво. Државе које су војне објекте изградиле у градовима и насељима носе и ризик који из тога може по цивилно становништво и друге објекте смјештене у околини, да произиђе.

Ипак, горње правило о томе да ли је бомбардовање војних објеката дозвољено без обзира на то гдје се они налазили, ограничено је и допуњено извјесним условима који морају бити испуњени да би се бомбардовању могло приступити. Ти услови се односе на идентификацију војних објеката, на прецизност гађања и примјену

1) Савезници су 1943 године, да би признали Риму статус отвореног града, поставили као услов евакуацију војних јединица, војних команди и владе из Рима, као и контролу од стране Швицарске да је у свему поштовано по њиховом тражењу. Те услове противна страна није прихватила.

адекватних средстава бомбардовања, већ према важности војног објекта (принцип сразмјерности). Тако, прије него се предузме бомбардовање војних објеката, потребно је на несумњив начин установити да се ради баш о војном објекту и да је замјена са цивилним објектима искључена. Надаље, напад мора бити изведен са највећом могућном прецизношћу, тако да се не проузрокују губици и разарања изван непосредне близине војног објекта. Већина писаца међународног права не сматра дозвољеним бомбардовање, као цјелине, територија, односно зона која обухватају неколико војних објеката, удаљених један од другог тако да се између њих налазе дијелови цивилног становништва и станбене зграде, баш зато што такво бомбардовање не испуњава основне захтјеве у погледу прецизности поготка војног циља. Ипак, извјесни писци међународног права — позивајући се на праксу Другог свјетског рата — сматрају такво бомбардовање зоне као цјелине дозвољеним. Сматрамо да бомбардовање зоне није у складу са одредбама ратног права, сем ако се у таквој зони претежно налазе војни објекти, тако да је њихово индивидуално бомбардовање онемогућено.

Напокон, приликом бомбардовања неког војног објекта мора постојати сразмјерност између важности војног објекта и употребљених средстава бомбардовања. Бомбардовање војних објеката не смије да проузрокује несразмјерне патње цивилног становништва и непотребне штете на невојним објектима. Не смију се употребљавати бомбе и пројектили јачег дејства него што је то нужно да се постигне жељени резултат, тј. да се уништи војни објект. У пракси највеће штете и жртве међу цивилним становништвом изазивају бомбардовања која су, с обзиром на циљ, несразмјерна по јачини и која су вршена насумице. Исто тако, бомбардовање неважних војних објеката у густо насељеним мјестима претставља злоупотребу права бомбардовања војних објеката.

Поједини аутори у својим хуманитарним настојањима покушавају да из горњег правила о потреби постојања сразмјерности између важности војног циља и употребљених средстава, изведу одређене закључке који имају за циљ да још више ограниче бомбардовање и заштите цивилно становништво. По тим схватањима онај који предузима напад дужан је, када има да бира између више војних објеката да би постигао исти војни успех, да изабере онај објект чији напад претставља најмању опасност за цивилно становништво; надаље је дужан да размотри губитке и разарања који, услјед напада, могу да задесе цивилно становништво и да одустане од напада ако се тим испитивањем увјери да би вјероватно губици и разарања били несразмјерни са војним успјехом који се жели постићи. Горње одредбе о бомбардовању садрже нацрт „правила за ограничење опасности којима је изложено цивилно становништво за вријеме рата“, који је израдио Међународни комитет Црвеног крста. Тај нацрт је дискутован на конференцији у Њу Делхију децембра 1957 године али није био прихваћен. Према томе, горња ограничења бомбардо-

вања претстављају, засада, само настојање појединаца и хуманитарних организација да ограниче бомбардовање, али не и важеће одредбе Међународног ратног права.

Хашки правилник садржи одредбу која обавезује команданта јединице у нападу, да пре него што предузме бомбардовање, учини све што до њега стоји да о томе обавијести мјесне власти, сем у случају јуриша (чл. 26). Из саме стилизације ове одредбе види се да она није апсолутна и категорична, већ условна; надаље, она је примјенљива једино приликом тзв. бомбардовања ради освајања. Код бомбардовања ради уништења непријатељског ратног потенцијала (бомбардовање војних објеката), ова одредба Хашког правилника је праксом Другог свјетског рата превазиђена.

Међународно ратно право забрањује бомбардовање извјесних категорија лица, ствари и објеката. Већ је речено да се отворени градови — ако им је то својство признато — не смију бомбардовати. Ту исту заштиту уживају:

а) Зоне и мјеста безбједности, санитетске зоне и мјеста и неутрализоване зоне. Четврта женевска конвенција за заштиту грађанских лица из 1949 године предвиђа могућност стварања зона и мјеста безбједности. По чл. 14 те Конвенције могу државе за време мира, или ако су у рату, по отварању непријатељства, установити на својој сопственој територији, или ако постоји потреба и на окупираној, мјеста и зоне безбједности који ће бити тако организовани да ставе ван домашаја рата немоћна и стара лица, дјецу испод 15 година, труднице и мајке са дјецом испод 7 година.

Зоне и мјеста безбједности имају за циљ да извјесним категоријама грађанског становништва пруже заштиту од ратних дејстава, првенствено од бомбардовања. Тоталност модерног рата условљава да грађанско становништво масовно страда од ратних дејстава. Засада нема изгледа да се постигне споразум који би ограничио сама та дејства. Зато су женевске конвенције 1949 године прибјегле рјешењу за нужду, те су предвидјеле могућност стварања тачно одређених дијелова територије, као неких енклава које се стварају унутар ратишта који би били поштеђени од свих напада и ратних дејстава, а гдје би се склониле извјесне категорије грађанског становништва, оне којима је са хуманитарне тачке гледишта заштита најпотребнија.²⁾

Стварање зоне безбједности није обавезно и од слободне воље државе — учеснице у рату овиси да ли ће се такве зоне оформити. Женевске конвенције, да би олакшале формирање зона и мјеста безбједности, предвиђале су модел таквог споразума. У том моделу су дати сви они елементи који су битни за установљавање такве зоне. Тако је нормално очекивати да ће зарађене стране по правилу

²⁾ И раније је долазило до стварања сличних заштитних зона. Заштитна зона је функционисала за вријеме Јапанско-кинеског рата 1937 године у Шангају, Шпанског грађанског рата 1938 године у Мадриду, Арапско-израелског рата 1948 године у Јерусалиму.

тражити: да зоне или мјеста безбедности обухвате мали дио територије зараћених страна, тј. ратишта; да унутар зоне и у њиховој близини нема војних објеката и великих индустријских постројења; да војни транспорти не користе њене комуникације; да не буду војнички брањене; да се противнику омогући да контролише како се ти услови поштују. Сем тога, зона и мјесто безбједности морају испуњавати неке опште услове који те територије чине подесним за сврху која им је намјењена, тј. морају имати велики смештајни капацитет и не смију бити прегусто насељени.

Да ли ће се у случају рата ова могућност користити и да ли ће доћи до формирања оваквих зона велико је питање. Успостављање таквих зона ствара унутар власти територије, са војног гледишта, вакуум, бреше у властитим линијама, присиљава све војне транспорте да обилазе те зоне, а тиме знатно смањује маневарску способност и отежава дотур. Услијед тога хумани циљ и заштита коју зоне безбједности пружају извјесној категорији грађанског становништва губи своје значење у поређењу са негативним посљедицама које у војном погледу те зоне имају. Неке државе, нарочито оне са малом територијом, изјасниле су се против стварања тих зона.

Прва женевска конвенција из 1949 године (чл. 23) и Четврта женевска конвенција (чл. 15) предвиђају могућност стварања санитарских зона и мјеста која треба да послуже за смјештај, лечења и његу рањеника и болесника како војних тако и цивилних. За санитарске зоне и мјеста вреди све оно што је речено за зоне и мјеста безбједности. И овде треба нагласити да од воље зараћених страна овиси хоће ли до формирања таквих зона и мјеста доћи или не. Ако су формиран, забрањено их је бомбардовати.

Четврта женевска конвенција (чл. 15) предвиђа и могућност да се зараћене стране споразумеју да унутар војишне просторије (дакле, на самом фронту у класичном смислу те ријечи) створе неутрализоване зоне. Циљ тих зона јесте пружање заштите, у првом реду од бомбардовања, рањеницима, болесницима, грађанским лицима као и свим онима који не учествују у непријатељствима, под условом да за вријеме боравка у тим зонама не врше било какву војну дјелатност. Од воље зараћених страна овиси да ли ће такве зоне оформити или не.

б) Неутрализоване територије, тј. оне које, остајући под суверенитетом једне државе (за разлику од интернационализоване територије гдје суверенитет врши двије или више држава) на основу међународног уговора не би смјеле постати дио ратишта.³⁾ Оружане снаге зараћених страна се не смију налазити на неутрализованој територији, а оружане снаге противника не смију против такве територије изводити ратне операције, па према томе ни вршити бомбардовање.

³⁾ Неутрализованим територијама била су проглашена Аландска Острва у Балтику, Шпицберг, Јонска Острва итд.

в) Санитетске јединице и установе, санитарско особље и материјал, транспорти рањеника и болесника, санитарска транспортна средства и грађанске болнице. Сви ови објекти не смију бити бомбардовани.

г) Ратни заробљеници и њихови логори и рањеници и болесници, уколико не учествују активно у ратним операцијама. Заштиту ових категорија лица у цјелини, па и од бомбардовања, детаљно регулишу I, II и III женевска конвенција из 1949 године.

д) Добра и имовина неутралних држава, која се налазе на територији зараћених страна, као, на примјер, сједишта дипломатских и конзуларних претставништва, под условом да се не користе у војне сврхе и уколико су обиљежени заставом своје националности, видљивом из даљине.

ђ) Културна добра. Још је Хашки правилник из 1907 год. (чл. 27) регулисао заштиту извјесних културних добара, односно зграда намјењених културним, хуманим, вјерским и јавним функцијама и прописао да се приликом опсада и бомбардовања морају предузети све потребне мјере да се ти објекти поштеде колико је год то могућно, под условом да нису истовремено употребљени у војне сврхе.

Пракса Првог и Другог свјетског рата је показала да је заштита културних добара недовољна. Током два прошла рата неочењиве културне вриједности су уништене. Зато се у оквиру УНЕСКО-а (Међународне организације за просвјету) приступило поновном испитивању тог питања. Као резултат тога донесена је 1954 године Конвенција о заштити културних добара за вријеме оружаних сукоба. Наша земља је ту Конвенцију ратификовала 1956 године.⁴⁾

е) Цивилно неборачко становништво, уколико се не налази унутар, или у непосредној близини, војних објеката. Цивилно становништво које се диже на оружје, или учествује у ратним операцијама, може бити увек објект бомбардовања, док оно које учествује у ратном напору земље, радећи у војним објектима (фабрикама, саобраћају итд.), може бити објект бомбардовања само за вријеме док непосредно учествује у ратном напору на свом радном мјесту. Међутим,

⁴⁾ Конвенција о заштити културних добара за вријеме оружаног сукоба штити од ратног разарања, у првом реду од бомбардовања, покретна и непокретна добра која су од важности за културно наслеђе неког народа и зграда чија је главна намјена да се у њима чувају или излажу таква добра, као што су: музеји, библиотеке, археолошка складишта и томе слично. Конвенција штити и тзв. „центре споменика“, тј. мјеста и градове у којима је сакупљен знатан број културних или историских споменика. Конвенција тражи од зараћених страна да за вријеме оружаног сукоба не користе културно добро и њихову ближу околицу ако би та употреба могла културно добро изложити опасности од разарања или оштећења. Али сва та заштита коју конвенција културним добрима пружа од ратних разарања и бомбардовања је условна, те се од ње може отступити ако војна потреба то императивно захтијева. Ефикасност заштите културних добара доведена је у питање увођењем појма војне потребе. Позивом на императивну војну потребу и злоупотребом тога принципа, може доћи до бомбардовања културних добара.

пракса Другог свјетског рата је од горњег принципа отступила и прибјегла такозваним терористичким бомбардовањима.

За вријеме Другог свјетског рата вршена су бројна терористичка или како их неки називају „психолошка“ бомбардовања. Та бомбардовања нису имала за циљ да погоде војне објекте, већ да застраше, да парализују, цивилно становништво, да сломе његову отпорну снагу. Истина, зараћене стране нису никад отворено признале да је цијање страха и терора био једини циљ тих бомбардовања, већ су за њих увијек изналазили војне разлоге, или су их правдали репресалијама.

Резултати које таква бомбардовања дају веома су сумњиви. Тачно је да су данас, кад цивилно становништво учествује у ратном напору, таква бомбардовања донекле војнички корисна. Она могу противнику проузроковати знатне материјалне штете. Али велико је питање да ли су она са становишта рационалног вођења рата оправдана и да ли објекти против којих су таква бомбардовања уперена, имају приоритет пред другим војним објектима. Ратно умење се састоји у томе да се одговарајуће снаге усретсреде у право вријеме, на одлучујућем мјесту, против најважнијих непријатељских снага и војних објеката. Бомбардовање цивилног становништва претставља који пут усмјеравање ратних дејстава на небитне циљеве, а самим тим претставља расипање оружја (напримјер, авиона) и муниције.

За вријеме Другог свјетског рата Њемци су отпочели са таквим терористичким бомбардовањем. Београд, Ротердам, Ковентри и многи други градови били су објект тих напада. Кад су савезници стекли превласт у ваздуху они су, у знак репресалија, бомбардовали њемачке, а касније и јапанске градове. За вријеме Другог свјетског рата многи велики њемачки градови уништени су непрекидним бомбардовањем преко 90%. Само зрачни напад на Дрезден од 13 и 14 фебруара 1945 године проузроковао је више него двоструко веће губитке од цјелокупних обостраних губитака за вријеме Француско-пруског рата 1870 године. Бомбардовање атомским бомбама јапанских градова Нагасакија и Хирошима имало је по свом карактеру „психолошки“ циљ. Бомбе-су пале на претежно станбене и трговачке дијелове тих градова, гдје је било веома мало или нимало војних објеката. Оне су имале за циљ да Јапанце застраше и присиле на капитулацију. То је и постигнуто, али не стварним разарањем, већ новином тог познатог оружја. Штета и губици који су претрпјели Нагасаки и Хирошима су велики, али неки други јапански градови су пропорционално више страдали од бомбардовања обичним бомбама. Један једини зрачни напад на Токио, извршен упрољеће 1945 године, проузроковао је више људских жртава и већу материјалну штету него што су износили људски губици и штете приликом атомског напада на Нагасаки односно Хирошиму. То исто важи и у односу на неке друге јапанске и њемачке градове.

Сва ова терористичка бомбардовања нису дала онај војнички ефекат који би био еквивалентан ангажованим снагама. Према пода-

цима неких аутора, савезничка ноћна бомбардовања њемачких градова током Другог свјетског рата, иако су проузроковала знатне материјалне штете и људске губитке, нису битно утицала на војнички напор Њемачке. Тек када су савезници приступили дневним систематским бомбардовањима војних објеката, њемачки ратни напор је озбиљно угрожен. На основу горњег може се закључити да је како војни тако и психолошки ефекат терористичких бомбардовања крајње проблематичан. У сваком случају предности (војничке и психолошке), које та бомбардовања пружају, нису у сразмери са огромним жртвама које она проузрокују међу цивилним становништвом. Њима се првенствено не погађа чак ни оно цивилно становништво које је претежно ангажовано у ратном напору, већ они који уопће не учествују у ратном напору. Искључиво територистичка бомбардовања претстављају војнички несмисао, те нису плод рационалног војничког размишљања. Са становишта ратног права, разумљиво, таква бомбардовања су забрањена.

Да ли је употреба диригованих пројектила дозвољена или забрањена, по ратном праву, зависи од одговора на питања: каква је могућност прецизног гађања тим оружјем те постоји ли сразмјерност између важности војног објекта и нанесеног разарања.

За вријеме Другог свјетског рата V₂ ракете, које су Њемци слали преко Канала на Енглеску, падале су насумице и наносиле штету и жртве првенствено међу цивилним становништвом. Те ракете нису биле, нити су могле бити управљане на војне објекте због непрецизности. Њемци су били свјесни да те ракете, због непрецизности, нису по ратном праву дозвољене, те су их зато називали „оружје за одмазду“ (Vergeltungswaffen).

Према објављеним подацима, код диригованих пројектила малог и средњег домета, који су сада у употреби, дозвољено отступање од циља износи до 2%. Ако је тако за пројектиле малог и средњег домета, онда ће отступања бити и код интерконтиненталних пројектила.

Други елемент сразмјерност, који је пресудан за то да ли је бомбардовање диригованим пројектилом дозвољено или забрањено зависи од околности: какав је значај војног циља који се бомбардује и каква је „глава“ диригованих пројектила.

По Међународном ратном праву, то да ли је дозвољено или забрањено бомбардовање нуклеарним оружјем може се посматрати са становишта да ли је дозвољена та врста оружја и одређени начин бомбардовања.

Нуклеарно оружје није нигде изричито забрањено. То је и разумљиво, јер је оно примјењено први пут крајем Другог свјетског рата. Отада до данас није постигнут споразум о његовој забрани. Ипак, оно се у доктрини ратног права претежно сматра забрањеним. Та се забрана изводи из међународних докумената, донесених много раније него што се за постојање нуклеарног оружја и знало, који садрже забране извјесних оружја са одређеним карактеристикама.

Из чињенице да нуклеарно оружје, такођер, садржи неке од карактеристика оних оружја која су по ратном праву забрањена баш због својих карактеристика, изводи се и закључак о забрани нуклеарног оружја по позитивном ратном праву. Тако Хашки правилник о законима и обичајима рата из 1907 године забрањује примјену отрова и отровног оружја (чл. 23а), као и оружја које проузрокује непотребне патње (чл. 23е), а Женевски протокол из 1925 године забрањује употребу отровних гасова и аналогних материја. Радијација и радиоактивне падавине, које нуклеарно оружје проузрокује, имају све карактеристике отровних гасова односно „аналогних тачности, материја и поступака“. Исто тако, са становишта заштите коју ратно право пружа цивилном становништву, несумњиво је забрањена употреба нуклеарног оружја које погађа становништво које не учествује у ратном напору, а довољно је удаљено од војних циљева. Употреба таквог нуклеарног оружја које, с обзиром на своје дејство, погађа наведене категорије цивилног становништва, претставља злочин против човјечности.

Да ли је дозвољена употреба нуклеарног оружја може се разматрати и са становишта да ли је дозвољен одређени начин бомбардовања. При томе су од нарочитог утицаја, као и код диригованих пројектила, питања прецизности поготка и сразмјерности између војног објекта и нанесеног разарања.

Несумњиво је да употреба нуклеарног стратегиског оружја, баченог из авиона или упућеног ка циљу пројектилом, чини илузорним свако разликовање између војног и невојног објекта. Радиоактивно дјеловање нуклеарног оружја је толико да оно, без обзира на војне објекте, на одређеном простору уништава сва жива бића. Ако дође до употребе стратегиског нуклеарног оружја, досадашње разликовање на војне и невојне објекте неће у пракси бити одрживо, без обзира на одредбе ратнога права.

Међутим, данас су неке армије већ опремљене и тактичким атомским оружјем. Код овог оружја постоји могућност његове употребе претежно на војне објекте, те је по Међународном ратном праву његова употреба дозвољена, са становишта — да ли је дозвољен односно забрањен одређени начин бомбардовања војних објеката. Друго је питање је ли употреба тактичког атомског оружја дозвољена с обзиром на врсту оружја, тј. на карактеристике тога оружја (радиоактивно дејство).⁵

Сва ова разматрања о томе да ли је дозвољено или забрањено бомбардовање нуклеарним оружјем вршена су са становишта доктрине ратнога права. Пракса може бити супротна. Велике силе, првен-

⁵ Ако би се успела произвести тзв. „чиста“ бомба (о којој се много пише) тј. бомба код које се радијус радиоактивног дејства углавном поклапа са пољем разорног дејства, употреба тактичког атомског оружја не би била противна Међународном ратном праву, под сљедећим условима: да се употреби против војних објеката, да је јачина бомбе сразмјерна важности војних објеката и да испуњава све услове у погледу прецизности поготка на циљ.

ствено „атомске“, при разматрању тог проблема, полазе од тога да нуклеарно оружје није изричито забрањено неком одредбом ратног права. Из те околности изводе, аргументом *acontrario*, закључак да је дозвољена његова употреба. То изричито прописују за своје оружане снаге у упутствима о примјени ратног права. То је њихов став и у разним комисијама и поткомисијама за разоружање Организације Уједињених нација. Преговори се воде само о евентуалној забрани нуклеарног оружја за убудуће, а не о реafirмацији већ постојеће забране.

Надаље, и кад би државе биле сагласне да је употреба нуклеарног оружја постојећим одредбама ратног права забрањена, и кад би се постигао на међународном плану споразум о забрани те врсте оружја, ипак то не искључује, у случају евентуалног рата употребу тог оружја. Наиме, они који и посједују то оружје могу се правдати да су га „легално“ употребили као репресалије. Јер, по ратном праву, репресалије претстављају дозвољени облик одмазде који се састоји у примјени ратним правом забрањених мјера као одговор противнику који крши ратно право. При томе ратно право не тражи да начин и врста репресалије буду идентични са причињеним повредама, већ захтијева само извјесну пропорционалност између нанесене повреде и репресалије.

Из свега изложеног слиједи да би било веома опасно имати илузије да евентуални закључци о томе да ли је дозвољена или забрањена употреба нуклеарног оружја са становишта Међународног ратног права, могу спријечити агресора да нуклеарно оружје употребити.

Исто тако и сви закључци о томе да ли су дозвољени или забрањени одређени начини и средства бомбардовања, иако их потврђују одредбе Међународног ратног права, не могу и не смију, са становишта народне одбране, утицати на разматрање могућности свих начина и средстава бомбардовања. Као што је речено, циљ међународног права јесте да за вријеме владавине силе, тј. за вријеме рата, заштити све оно, било да се ради о људима или стварима, што са непосредним вођењем рата и коначним циљем рата није у узрочној вези. Са становишта народне одбране мора се рачунати да ће у случају рата доћи до употребе свих оних средстава и начина ратовања, па и начина бомбардовања, која могу одлучујуће утицати на побједу. Стога, без обзира на позитивне одредбе ратног права, не треба прецењивати домет његових могућности и не западати у илузије да ратно право може спријечити употребу оних ефикасних оружја која могу одлучити исход рата, без обзира на окрутност тих оружја. Но са становишта хуманости, са становишта одређене спољне политике, са становишта борбе за мир, нормално је и нужно инсистирати на забрани таквих оружја.